

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ

УДК 372.461

СТАТЕВІ ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЕВОГО САМОВИРАЖЕННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Аніщук А.М.

У статті висвітлено особливості мовленнєвого самовираження дошкільників різної статі у процесі життєдіяльності. Автором проаналізовано характер використання емоційно забарвлених слів хлопчиками та дівчатками у контексті спілкування з однолітками та дорослими.

На сучасному етапі особливого значення й актуальності набуває проблема формування особистості нового типу, особистості з високим рівнем духовності й культури, члена суспільства, здатного вільно і відповідально визначати свою позицію серед інших, гнучко реагувати на зміни в оточуючій дійсності, шляхом творчого пошуку знаходити нове вирішення певної проблеми, творчо та оригінально мислити, передавати свої думки словами і діями.

Оскільки на даному етапі активно упроваджується в життя рідна мова, що не тільки вимагає формування мовних умінь та навичок, а й визнає стратегією завдання виховання мовної особистості з властивими їй світоглядними пріоритетами, перед особистістю стоїть завдання навчитися використовувати мову як засіб вираження свого внутрішнього світу. Кожна людина, як зазначає І.А.Зимня, є неповторною істотою зі своїм внутрішнім світом, який може бути розкритий для інших завдяки експресивній функції мови [3, с. 14].

Дошкільне виховання є вихідною ланкою в системі безперервної освіти, становлення і розвитку особистості. Базовий компонент дошкільної освіти орієнтує на цілісний підхід до особистості, акцентує увагу на необхідності узгодженості таких основних життєвих сил дитини, як прагнення до самовираження, саморозвитку і самозбереження. Тому однією з умов адекватного і гармонійного розвитку особистості є її самовираження, тенденція до реалізації власного "Я". Головною умовою самовираження є установка адекватності, яка визначається у більшості випадків самою особистістю, між внутрішнім світом (його запитами, орієнтирами, цінностями) і зовнішнім способом вираження внутрішнього світу. І.Д.Бех, Т.О.Піроженко, І.О.Зимня виділяють особистісний рівень регуляції і самовираження в мовленнєвому спілкуванні. Вони зауважують, що мовленнєве висловлювання як одиниця будь-якої комунікативної ситуації мусить мати особистісний момент. Вихователь і дитина повинні не тільки висловлювати думку, а й виявляти своє оцінне ставлення до неї. Отже, мовлення виступає

як особистісний феномен і є одним із основних засобів самовираження.

Формування базису особистісної культури неможливе без своєчасного становлення механізмів статевої диференціації та ідентифікації, оскільки усвідомлення своєї статевої належності входить до структури образу "Я".

Проблемі статевих відмінностей та їх урахування в педагогічній роботі присвячено ряд праць таких науковців: В.В.Авраменкової, Т.В.Говорун, Д.М.Ісаєва, В.Д.Єремєєвої, В.Є.Кагана, Я.Л.Коломинського, І.С.Кона, О.Л.Кононко, Т.Д.Лоскутової, В.С.Мушиної, Т.М.Титаренко, Н.В.Чепельової, В.Д.Хризман та ін. У працях розкрито особливості протікання процесів статевої диференціації та ідентифікації на різних етапах онтогенезу.

Прагнення відповідати стереотипам статевої поведінки, соціальним стандартам – важлива умова особистісного становлення малюка. Зростаючи, він привласнює поведінкові форми (зокрема, і мовленнєві) своєї статевої групи. Стереотипи чоловічої та жіночої поведінки входять у самосвідомість дитини через наслідування та емоційну причетність до представників своєї статі, у свою чергу, емоційне ставлення до інших супроводжується емоційно забарвленими словами.¹ Дитина дошкільного віку дуже емоційна, і емоції – це той місточок, який поєднує внутрішнє життя дитини з життєвим контекстом. Емоційна спрямованість мовлення дитини, як зазначає Л.С.Виготський, сприяє тому, що дошкільник не просто розуміє і уявляє певні предмети, явища, події історії, але й переживає їх, перекладає їх на мову почуттів, прагне втілити цю емоційну й образну побудову в зовнішню словесну форму, реалізувати її [2, с. 16].

Можливість самовиразитися реалізується в період переходу від емоційної байдужості, емоційної роз'єднаності до зацікавлення іншою особою чи групою осіб. Тому одним із важливих аспектів нашого дослідження було вивчення характеру використання емоційно забарвлених слів хлопчиками та дівчатками у контексті спілкування з друзя-

ми, індивідуальними та неприємними для них ровесниками, з дорослими (рідними, чужими).

Для реалізації даної мети передбачалося вирішення таких завдань: дослідити, якими вербальними засобами дитина виражає різні емоційні стани; виявити розуміння дітьми змісту основних емоцій та вміння передавати їх за допомогою слів; виявити здатність дітей добирати відповідні мовленнєві конструкції для вияву різних почуттів; визначити характер використання мовленнєвих засобів у одностатевому та різностатевому угрупованні.

Предметом наукового інтересу виступають різноманітні характеристики мовленнєвої діяльності дитини, зокрема, змістовність, емоційна виразність, доступність, адекватність, гуманістична забарвленість висловлювань дітей дошкільного віку, адресованих дорослим і одноліткам. Проблема мовленнєвого самовираження розглядається у двох аспектах: з одного боку, в контексті життєвого самовизначення, з іншого – культури мовленнєвої діяльності.

Оскільки у мовленнєвому самовираженні дошкільників ми виділяємо два основні параметри, а саме: наявність прагнення дитини виразити своє "Я" і вміння це здійснити та оформлення мовленнєвого конструкта, – то у процесі дослідження нас цікавило, наскільки сама потреба і готовність виразити себе поєднуються у старших дошкільників із більш-менш досконалою формою мовленнєвого оформлення цього вираження.

Вивчення характеру використання емоційно забарвлених слів хлопчиками та дівчатками у процесі життєдіяльності здійснювалося за допомогою методів спостереження та бесіди.

Мета спостереження: виявити у словнику дитини наявність мовленнєвих конструктів, що виражають різні почуття; дослідити, на предмет чого вони висловлюються, відносно кого і які життєві ситуації обслуговують ці слова. Метод бесіди дозволив нам визначити здатність дошкільників 5–6 років називати та диференціювати приємні та неприємні слова, встановити джерело надходження цих слів до словника дитини.

Одержані в ході бесіди дані дозволили зіставити мовленнєві конструкти хлопчиків та дівчаток, за допомогою яких вони виражають певні емоційні прояви: радість, вдячність, захоплення, образу, сором, цікавість та ін. Щоб висловити свою любов, дівчатка здебільшого вживають різноманітні прикметники (хороша, добра, лагідна, мила, любима, красива і т. д.), під час звертання вдавалися до слів у зменшувально-пестливих формах, що свідчить про демонстрування особливої прихильності, захоплення, вдячності. За допомогою прикметників дівчатка висловлюють своє ставлення до інших (ти поганий, нехороший, недобрий, некрасивий; зла людина та ін.), заздрість (мама купить красивіше, яке красиве платтячко), цікавість (як цікаво ти розповідаєш, який ти цікавий та ін.).

Результати спостережень показали, що хлопчики не такі чутливі до емоційного забарвлення мовлення, яке переживає партнер, зосереджуючись більше на дії, але там, де йдеться про силу, емоції, мають пріоритет. Якщо для них щось дуже значуще, як вважають науковці, сама сила емоцій у хлопчиків є, але вона не так виражена, як у дівчаток. Вислови лаконічні, у реченні переважають дієсло-

ва та вигуки, за допомогою яких передається динаміка, рух. Тому дієвість, яка супроводжує мовлення хлопчиків, задає енергетичну налаштованість.

Дослідженням з'ясовано, що як хлопчики, так і дівчатка вживають у своєму мовленні приємні і неприємні мовленнєві конструкти стосовно однолітків і дорослих. Однак мовленнєве самовираження дівчаток включає в себе більше приємних висловлювань, ніж хлопчиків. Мовленнєве самовираження дівчаток щодо своїх батьків супроводжується пестливою інтонацією, емпатійністю, мелодійністю голосу, інколи з'являються нотки підлабузництва, що значно рідше трапляється у хлопчиків. Хлопчики більш стримані у вираженні почуттів до рідних, і при вживанні приємних слів їх мовлення не набирає такого інтонаційного забарвлення, як у дівчаток.

Щодо однолітків, то мовленнєве самовираження дівчаток деякою мірою включає в себе більший перелік слів, що виражають почуття любові, дружби, приємних стосунків, похвали, ставлення до дітей, але не настільки, що можна свідчити про певне переважання таких виразів у мовленні дівчаток. Мовленнєве самовираження хлопчиків стосовно однолітків характеризується вираженням приємних почуттів за допомогою аналогічних мовленнєвих засобів, але та емоційність мовлення, яка притаманна дівчаткам, майже відсутня.

Таким чином, мовленнєве самовираження хлопчиків і дівчаток відносно однолітків включає в себе подібні мовленнєві засоби, але їх вираження відрізняється інтонаційним забарвленням та характером висловлювання.

Стосовно дорослих хлопчики і дівчатка вживають неприємні звертання під час спілкування з рідними; хлопчики вдаються до грубіших форм, які виражаються у відповідних словах. 12% хлопчиків і 42% дівчаток сказали, що не вживають у своєму мовленні слів, що виражають неприємні почуття.

У процесі ігрової, трудової, пізнавальної діяльності мовленнєві характеристики хлопчиків та дівчаток також мають свої особливості. Дівчатка більше зорієнтовані на особистісні вимоги (мені подобається/не подобається; я з тобою буду дружити/не буду; я хочу цю іграшку/вона мені не потрібна; того ми приймаємо до себе/іншого не приймаємо), тобто спрацьовує елемент особистісного вибіркового ставлення. Це ставлення може бути ситуативним, сьогоденним (сьогодні я тебе люблю, а завтра не люблю; сьогодні товаришую з тобою, а завтра не буду), у спільній діяльності здебільшого керуються власним емоційним ставленням до ровесників. У хлопчиків це трапляється значно рідше, оскільки вони частіше об'єднуються у певні угруповання задля виконання якоїсь спільної дії, в них переважають не особистісні, а ділові стосунки.

На взаємини з оточуючими, формування самоповаги і поваги до інших впливає самооцінка дитини, яка має певну значущість у вираженні дитиною особистісних проявів до інших та самої себе. Самооцінка – вміння дитини самостійно оцінити свої досягнення, вчинки, якості, можливості. Проте, на жаль, у практиці роботи з дошкільниками, як зазначено в Базовому компоненті дошкільної освіти, дорослі надзвичайно рідко використовують самооцінку як

важливий механізм особистісного становлення, зловживаючи зовнішніми оцінками-вердиктами. Це може атрофувати здатність дитини до самооцінних суджень як непотрібну, що негативно позначається на особистісному зростанні.

Мовленнєве самовираження передбачає не тільки вміння доречно висловити свої почуття, бажання, наміри, а й розуміти інтереси та бажання іншого, адекватно сприймати будь-які перешкоди. Тому у процесі дослідження ми звертали увагу на те, якими словами хлопчики і дівчатка оцінювали свою діяльність, ставлення до себе та інших. Хлопчики і дівчатка ставляться до себе по-різному. Якщо за нормального виховання у хлопчиків формується адекватна самооцінка, вони співвідносять свої домагання та досягнення, то у дівчаток самооцінка коливається під впливом зовнішніх впливів, вони зорієнтовані на зовнішній успіх, домагаються визнання авторитетних людей, схильні демонструвати себе іншим. Отже, хлопчики оцінюють себе за своїми предметними досягненнями, а для дівчаток важливіші міжособистісні стосунки. Хлопчики вважають себе сильними, енергійними, владними і діловими. Дівчатка більш самокритичні і чутливі до почуттів іншої людини. Хлопчики вступають у контакт один з одним, і лише потім у ході ігрової чи ділової взаємодії у них складається позитивна установка. Дівчатка навпаки: вони вступають у взаємодію з тими, хто їм подобається, зміст спільної діяльності для них має другорядне значення. У мовленні дівчаток переважають слова, якими вони виражають приємні почуття, свій настрій, моральні почуття, тендітні речі.

У мовленні хлопчиків спостерігаються конструктивні або деструктивні взаємини, більше уваги приділяється змісту, а не формі висловлювання, а для дівчаток значущим є процес, форма спілкування, емоційний фон, на якому розгортається діяльність. Хлопчики у більшості випадків виступають у ролі виконавців (див. табл. 1).

Таким чином, мовленнєве самовираження хлопчиків має як конструктивний, так і деструктивний характер, що залежить від ситуації та настрою

дитини. У мовленні дівчаток переважають слова, які виражають подяку, прохання. Спостерігаючи за діалогом дівчаток, можна зробити припущення, що між ними існують взаємини, засновані на тенденції взаємної зумовленості: "ти – мені, я – тобі".

Певні почуття хлопчики та дівчатка виражали за допомогою слів, зміст яких не завжди правильно розуміли. Ми визначили рівні розуміння дитиною певної статі змісту цих слів, оскільки для успішного забезпечення процесу мовленнєвого самовираження зміст мовленнєвих засобів повинен відповідати почуттям і бажанням дитини, які вона прагне виразити.

Зіставивши емпіричні дані, можна побачити, що мовленнєве самовираження хлопчиків характеризується ширшим, ніж у дівчаток, запасом слів, які виражають такі почуття, як бажання допомогти, інтерес, злість, образу, байдужість. Дівчатка використовують більше мовленнєвих засобів при вираженні любові, співчуття, заздрості, сорому. Аналіз поданих у таблиці даних дає підстави говорити про те, що більшість дітей 5–6 років орієнтуються у назвах та специфіці проявів основних емоцій і вміють передавати свої почуття словами. Емоційні переживання старших дошкільників уже набули вербалізованого характеру. Однак, розуміння поняття байдужості як для хлопчиків, так і дівчаток виявилося складним. Очевидно, у дошкільному віці поняття "байдужий" не завжди для дитини є визначенням ставлення, тому у дітей і виникають труднощі з визначенням даного поняття. Незнання терміну є наслідком відсутності його в активному мовленні дорослих. Це засвідчує необхідність корекційної роботи з боку вихователів з формування поняття байдужості, доступного цьому віку.

У процесі бесіди ми зафіксували слова, які хлопчики та дівчатка чують від дорослих та однолітків, оскільки ці слова дитина потім використовує у процесі мовленнєвого самовираження. Дошкільник прямо переносить запозичений приємний штамп щодо приємної людини і навпаки.

Фактично, звернення дорослих до хлопчиків більш обмежене у висловлюваннях приємностей,

Таблиця 1

Розподіл дошкільників з різною мірою розуміння слів, які виражають почуття:

Рівні розуміння	Почуття, які дитина висловлює словами	Кількісне співвідношення (%)		
		усього	хлопчики	дівчатка
добрий	любов (прихильність)	79	32,5	46,5
	бажання допомогти	74,8	45	29,8
	співчуття	70,5	34,5	36
середній	<i>боязнь</i>	60,7	33	27,5
	злість	66,3	38,5	27,8
	інтерес	66,5	40	26,5
нижче середнього	образу	49	26,3	22,7
	заздрість	45,5	18,5	27
	сором	41,5	18	23,4
ледь має уявлення	байдужість	12,4	8,2	4,2

слова, аючи за яння, що енденції і”.

ражали іравиль- ня дити- для успі- невого іїв пови- тини, які

чити, що рактери- і слів, які гти, інте- викорис- ри вира- лу. Аналіз зрिति про- ться у най- і вміють йні пере- були вер- я поняття ок вияви- лу віці по- і є визна- никають Незнання активному ідність ко- формуван- у віку.

а, які хлоп- однолітків, звує у про- іошкільник ний штамп

і хлопчиків ємностей,

Таблица 1

тка
5
8
3
5
8
5
7
7
4
2

іа до дівчаток. Найбільше ласкавих звертань та іах слів діти чують від матері та бабусі, от- іають позитивні оцінки від виховательки; у мов- іах батька зустрічаються ласкаві звертання та іах слова, але значно рідше, можливо, при- іає те, що мовлення батьків менш емоційне. іах звертання, які діти чують від родичів, май- іах іах з тими словами, що говорять батьки. іах стосовно дівчаток вживання пестливих слів має іах перевагу, ніж стосовно хлопчиків. У спілку- іах із хлопчиками дорослі більше вдаються до іах, які характеризують їх як сильних, мужніх, іах захисників, готових у будь-яку хвилину іах на допомогу іншим. Тому такі слова не іах відтінку пестливості, емоційності. Від од- іах більше приємного чують дівчатка. Це пе- іах слова, зміст яких пов'язаний із характери- іах зовнішніх ознак та особистим ставленням. іах хлопчиків приємні слова пов'язані з тими іах, які вони виконують у процесі спільної діяль- іах. Поряд із приємними словами, діти виділяють і іах слова, які виражають неприємні почуття.

У процесі бесіди як хлопчики, так і дівчатка зас- іах, що дуже часто чують від своїх рідних об- іах слова. Викликає занепокоєння те, що до- іах часто дошкільники чують грубі слова від своїх іах, що взагалі не сумісно з материнськими іах. Дуже прикро, що хлопчики і дівчатка іах образливі, брутальні слова, які постійно іах у засобах масової інформації (художніх іах, музичних кліпах), які діти дивляться і слу- іах разом із батьками.

Таким чином, основним джерелом надходжен- іах приємних і неприємних слів у активний слов- іах дитини є доросле оточення, допоміжним – іах спілкування з однолітками. Діти іах озброюються словесною зброєю і у про- іах мовленнєвого самовираження, в разі потре- іах, вдаються до вживання приємних, лагідних чи іах, образливих слів, таких слів, які раніше були іах адресовані їм.

У процесі дослідження було виділено односта- іах і різностатеве угруповання дошкільників. Мов- іах самовираження дошкільників у односта- іах угрупованні характеризується сталим іах контекстом, забарвлюється спільним інтересом іах хлопчиків чи дівчаток. Мовленнєве самовиражен- іах спонтанне, визначається змістом ситуацій, ство- іах із власного бажання. Дитина самоствер- іах у процесі набуття власного індивідуального іах досвіду.

Мовленнєве самовираження дошкільників у іах угрупованні характеризується тим, іах учасники взаємодії, пристосовуючись до умов іах, використовують мовленнєві еталони дорослого іах. Дошкільник привласнює ідеальну модель іах дорослого (рідних, близьких людей), і іах мовленнєві конструкти слугують певним іах, еталоном, відповідним конкретній ситу- іах. У різностатевому угрупованні важко визначи- іах межу мовленнєвого самовираження хлопчиків іах дівчаток, оскільки їх мовленнєве самовираження іах виявляється через запозичені форми мовленнє- іах конструктів, зміст і характер яких відповідає іах ролям, які діти виконують у процесі сюжетно-

рольових ігор. Унаслідок цього можна сказати, що іах виражає не своє “Я”, не свій внутрішній світ, іах, наприклад, індивідуальність своєї мами, іах, сестри. Самовираження перетворюється на іах себе через запозичені форми, мов- іах позбавляється свого контексту, репродукує іах. У такому угрупованні немає в чистому іах чи жіночої моделі мовленнєвого іах, воно підпорядковане ситуації, тому іах хлопчиків спостерігаються мовленнєві іах, характерні дівчаткам, і навпаки.

Наші спостереження засвідчили, що більша іах дітей схиляється до одностатевих угрупов- іах. А у тих випадках, коли ситуації створюються іах чи диктуються ігровими задачами, ста- іах домінанта пом'якшується, домінантою стає іах.

Отже, використання засобів мовленнєвого са- іах залежить і від того, до якого угрупов- іах належить дошкільник. В одностатевому уг- іах мовленнєве самовираження забарвлене іах дошкільників даної статі, у різностате- іах – підпорядковане мовленнєвим еталонам іах чи умовам конкретних ситуацій.

Грунтуючись на одержаних даних, можна зро- іах такі висновки:

- статева належність впливає на зміст, форму, іах мовленнєвого самовираження дошкільників;
- мовленнєве самовираження хлопчиків носить іах характер, а дівчаток – емоційний, що іах активним використанням дівчат- іах емоційно забарвлених мовленнєвих кон- іах;
- хлопчики вживають приємні слова більш спра- іах стосовно інших, дівчатка вдаються до осо- іах вибіркового звертання, яке залежить від іах до співрозмовника;
- у використанні мовленнєвих конструктів хлоп- іах до лагідних, привітних слів вдаються рідше іах дівчатка, частіше використовують брутальні іах; дівчатка вживають неприємні слова іншого іах (не стільки брутальні, скільки образливі);
- на мовленнєве самовираження хлопчиків та іах впливає угруповання, в якому перебуває іах;

- джерелом надходження емоційно забарвле- іах лексики у словник дитини є доросле оточення.

Таким чином, педагоги, враховуючи статеві осо- іах мовлення хлопчиків та дівчаток, мають за- іах виконання таких умов: оптимізувати про- іах мовленнєвого самовираження як хлопчиків, так іах дівчаток, а саме: збагатити мовлення хлопчиків іах, лагідними словами; провести корекцій- іах роботу з викорінення грубих слів із мовлення іах, і дівчаток; гармонізувати до певної міри іах хлопчиків і дівчаток повноцінними мов- іах конструктами, заповнити їх більшою по- іах і виразністю; провести необхідну роботу з іах доступного віку поняття байдужості.

Вище названі характеристики можуть слугува- іах орієнтиром для виховання мовленнєвої культу- іах типових представників чоловічої та жіночої статі.

Сучасна освіта дуже часто ігнорує статеві іах, зокрема і мовленнєві. Це виявляється на іах навчання і виховання, який не спрямований на

конкретні особливості сприймання хлопчиків і дівчаток, що, безумовно, знижує виховний та навчальний ефект, викликає додаткове напруження, руйнуючи природну статеву модель розвитку дитини.

Тому програма виховання і навчання має бути адресною, індивідуалізованою, повинна враховувати фізичні, психологічні й соціальні особливості хлопчиків і дівчаток.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн.: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – К.: Либідь, 2003. – Кн.1 – 280 с.
2. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. Психология. Очерк: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 94 с.
3. Зимняя И.А. Психология обучения неродному языку. – М.: Русский язык, 1989. – 220 с.
4. Пироженко Т.А. Коммуникативно-речевое развитие ребенка. – К., 2002. – 308 с.

GENERIC PECULIARITIES OF SENIOR PUPILS VERBAL SELF-EXPRESSION Anishchuk A.M.

The peculiarities of verbal self-expression of opposite gender school children in their life activities are covered in the article. The author analyses the character of using emotionally coloured words by boys and girls in the contexts of association with peers and adults.